

HARSÁNYI KÁLMÁN.

«Ha majd a csontkéz vállamról letépi
A névtelenség ólomköpenyét»...

H. K.

TÖBB egy esztendejénél, hogy betöltötte ötvenedik életévét. Írói működésének negyedszázados fordulója az elmúlt kalendáriumi évre esett. Nem ünnepelte meg sem azt, sem ezt. Nem állt elébe testületi, de még baráti felköszöntőknek sem, nem adott álszerény visszapillantást s nem fogadkozott, nem programmoskodott a jövőt illetőleg. Útjára nem jelszavas lobogót tűzött ki határjelzőnek, hanem kicsiny, de időálló gúlat emelt könyvek-ből, műveiből, mik eddig csekély példányszámú kiadásokban még csekélyebb példányszámú művészetfogyasztók könyvespolcain húzódtak meg, ott is inkább egyenként, mint egymást kiegészítő, egy írói művet minden vonatkozásban visszatükröző teljességben.

Összegyűjtött munkáinak hét kötetre tervezett sorozata mintha szembe kívánna nézni az étellel, a tékozló magyar étellel, mely legértékesebb fiain megtűri a névtelenség ólomköpenyét s rosszhiszemű, üzleties «irodalompolitiká»-val talmi értékeknek hódol. Harsányinál gyengébb lelkek jobbára csak siránkoznak ezen a vakságon, vagy elkeseredésükben megalkusznak, s maguk sem próbálkoznak többé azon túl, amennyit a vak is meglát. Harsányi bátran szemébe vágja ennek az irodalompolitikának: «Minden embervirágról tudok, amelyet eltiportál, minden sár-álarcra tudok, amelyet golyónemjárja homlokokra fröcsköltél, minden bádogbárcáról tudok, amelyet álhősök hazug jutalmául arany vitézségi éremként silány csepürágómellekre aggattál!» A magyar közműveltségi élet most majd megállja a próbáját: élet-e valóban vagy csak színre az. Ha élet: nem bizza a csontkézre, hogy letépje egyik legkülönb magyar tehetségünk válláról a névtelenség palástját. Nem várja az anyagot összeroncsoló haláltól, hogy kitakarja a halhatatlan lelket. Nem igazolja Harsányinak «rémlátó regény»-ében leírt keserű vigasztalását: «A halál még sohasem zúzott össze lelket, de az élet többé-kevésbé minden lelket megzúz».

Ez a rémlátó regény a *Munkák* eddig megjelent fél-sorozatának legtestesebb kötete. Íróját máig számított pályájának körülbelül feleútján reprezentálja. A negyvenes éveikhez közeledő férfi vet benne számot mindazzal, aminek lendítő erejét vagy lekötő súlyát az emberéletben, az értékes ember életében vagy még közelebről: a magyar érték életében megsejtette. Ilyen inspirációból a regényformában is líra lesz, s az lett a Harsányi egyetlen regényben is. Nem egy műfajba való belesimulás kísérlete ez, hanem egy műfaj méreteinek kisajátítása avégből, hogy bennök egy másik műfaj a maga korlátain átsaphasson. Az elméletek embere ebben akár határsértést is láthat, mi a pszichológus hálájával a magyar intellektuális lélek egyik leghatalmasabb magánbeszédét élvezzük benne. Nincs kórház, amelyben annyi seb kerülne együvé, mint ebben a regényben, de olyan sincs, amelyben gyógyító balzsamból akkora készlet akadna, mint itt. Harsányi csak a sebeket mutogatja,

a balzsamot alig; legalább is nem tégelyekben adagolja, használati utasítást nyújtó címkék alatt: a tekintetében húzódik az meg, a szava remegéséből szívárog lelkünkbe. *A kristálynézők*: a multba-jövőbe ágazó, az ismerettömegből az ismeretlen végtelenségig feszülő kötelek Blondinjei, következésképp a jelen, a tett, az akarat bénái és sántái; lelki öngyilkosok, kik az ember legbecsesebb énjét: akarat énjét küldik másvilágra. Harsányi egyforma erővel érzi önmagában a gyilkost és az áldozatot: az elhúzóds, az irrealitásba menekülés bódító önáltatását és a reális feladatainak tudatára ébredt cselekvő akarat rabszolgáját. Nagyszerű multakat idéz, hogy bennök ez a kitépelt gyökerű jelen fogódzótalajra leljen, s még nagyszerűbb jövőről ábrándozik, mely majd e talaját-lelt jelenből nő ki. A jelen, a magyarság jelene körül forog itt minden. Ezen vívódik Harsányi verdeső lelke. — «Engem a jövő is aggaszt, amelynek ez a jelen lesz az anyja» — írta 1913-ban, magyar bűneink teljén. — «Szegénynek látja a mi kultúránkat?» — kérdik ebben a regényben. — «Nagyon szegénynek, mert még mindig büszkélkedik az ál-értékeivel» — ez rá a felelet, az író felelete önhitt nemzete helyett, mely akkortájt egészen más választ adott volna. Az íróé, kinek hivatása Harsányi szerint e tekintetben magasztosabb a történetíróénál is, mert emez «mindig jobban emlékezik a régmultra, mint a közlire. A bevégzett jelenből alig lát valamit, a jelenből jóformán semmit... Ha költők nem volnának, sohasem látnánk a jelen fenekére». Harsányi ugyancsak fenekére nézett a háború előtti jelennek. Meglátott ott minden rothadásra méltót, de aki «de profundis» akkorát kiált, mint ebben a könyvében ő, az a mélyből megpillantotta a reménycsillagot is, egy beszűrődő sugarát a világosságnak, mely felé egy nemzet génusza mutat. «Világosság: vagyis tisztesség, munka, hit, igaz tudás, igaz művészet, igaz kultúra, a világ világossága!» Ha ezt a krédót majd a költővel együtt vallja nemzete is: bízhat a megváltásban. Mert: «a nemzet lelkét a bóbiskolók kezdik ki és cinikusok emésztik föl. Minden nemzet így pusztult el».

Hogy egy nemzet hogyan pusztul el: ez a kérdés csak olyan írófoglalkoztat igazában, szüntelen gyötréssel, akinek szívén fekszik, hogy — a maga nemzete el ne pusztuljon. Ebben az érzelmi mély talajban fogant Harsányinak hún tragédiája, az *Ellák* is. Ez a politikai lélekzetű s lírai szívdobogású dráma díszévé lett Nemzeti Színházunk restaurációs játékkrendjének (ezeknek az éveknek hangulata juttatta szóhoz, holott megalkotásával Harsányi merészen elébevágott a jó későn ébredő nemzeti öntudatnak), s díszé most az *Összegyűjtött munkák* sorozatának is. Itt már harmadik kiadásban kerül az olvasók kezébe, s eddigi olvasóinak javarésze nyilván a színpadi siker hatása alatt nyúlt a nyomtatott szöveghez. Ki így tett, bölcsen tette: a színház szép előadása megérezte ugyan a hatalmas koncepciót (ép ez ragadta magával a közönség értékesebb hányadát, mely a színpadról ha megcsinálásban kitűnő kap is néha, elgondolásban nagyot még néha is alig), de a versek gazdag páthoszában sodródó gondolati és hangulati kincset hiánytalanul tovább adni mégsem volt képes. A fajszeretet és fajféltes páthosza fűti ezt a művet, a faji jegyek, színek és ízek imádatáé, melyek világhatalmi káprázatba vakult feláldozásáért Harsányi még egy Attila-méretű emberóriást is irlgalmatlanul megszámloltat. Fia lobbantja itt szemére a világurának: — «Sokallom Népem nyakán fél-Európát barátul, S aggaszt, hogy egy világverő seregnek Húszféle kard vág egy utat... Tudod te ezt? Érzed te ezt? Nem, Mert régen több vagy már, mint hún király. Több! Túlnőttél a népeden!» — Itt van a tragédia magva. A «fajából kinőtt» fejedelemnek buknia kell a kétségbeesésbe hajszolt

faji tudat végső talpraállása pillanatában. Harsányi fél-Európa barátságáért nem ad oda egy hún érzést, egy hún gondolatot. Ez az művében, ami «hún-fölötti»: a huszadik századi magyar költő szava. Ez szakad ki belőle tragédiájának már harmadik sorában: — «Sasszárny alatt vicsorgva megbuvó Mézeszavú rókák; mindent, mi hún, Csak becsmérő, . . . Friggyel hozzánk bilincselte húnfalók». — Ennek a szónak kimondásáért ragadott tollat Harsányi valamennyi «irodalompolitikai» cikkének megírásakor, ezért vállalta az ilyenek iránt igen érzékeny sajtó részéről az agyonhallgatás mártíriumát, s ez kívánczított ki belőle az *Ellák*-ban is. Szindarabok ma rendszerint úgy keletkeznek, hogy szerzőjük — szindarabot akar írni. Az *Ellák*-nál azt érzed: a költőben meggyűlt mondanivaló keresi általa a megváltó formát. S hogy ez a mondanivaló nem merő «irodalmisság»? Igazi író mindig ki is csap annak köréből, s föléle Harsányinak is megvan a maga véleménye: «az a legtágabbnak látszó, de legszűkebb világ, mely vajmi könnyen szobává zsugorodhatik».

Aki Harsányi munkáit sorozat formájában iktatja be könyvtárába, hozzájut egy olyan kötethez is, aminőre nálunk egymagában nem igen akad vásárló, legalább is ha — magyar költő kér vele szót. Mert bizony teszem Strindberg vagy akár Schnitzler «Einakter»-gyűjteményeit ott láttam elég sok könyvespolcon, hol Harsányi *Dramái miniatűrjeit* haszaltan kerestem volna. Lírai drámák ezek, írójuk szimbolikus lírájának testvérhajtásai. Történelmi koloritjuk nem nevekre és jelmezekre van bízva, de fölébe emelkedik a filológiaiovatosságoknak is. «Was Ihr den Geist der Zeiten heisst, das ist im Grund der Herren eigner Geist, In dem die Zeiten sich bespiegeln»: a Harsányi Kálmán szelleme van olyan átfogó, finom és művelt, hogy benne a korok művészi igazsággal tükröződjenek. S a korokban az örök emberi lélek, a nagyratörő és kicsinyben vergődő, a tiszta szándékú és bal cselekvésű, a gátak közé szorult gáttalanság. Ezért árad e kis drámai képekből a szimbolizmus hatalmas fuvalata: az egyes mögött itt az emberileg közös indítékok és mozzanatok bontakoznak ki. S a szimbolumnak hitelt csak őszinte, bensőséges líra szerezhet. Harsányinak nem kenyeré a «kommandierte Poesie», a kiverejtékezett technika; a melldöngető «fölnyit» annak nézi, ami valójában: silány mesterembergőgnek. Drámaírókat mai nap így szokás dicsérgetni: «Amít X. Y. csinál, az százszázalékos színház». Több-e ez bóknek szánt becsületsértésnél? Az írói becsülettel nem efféle bók férne-e meg inkább: «X. Y. a színpadon is százszázalékos költő?»

A színikritikus Harsányi Kálmán sem adja ennél alább. Irigylésreméltó annak a napilapnak olvasótábora, mely évek óta tőle kapja az ujjmutatást, eligazítást és mértéket. Ezek a szerkesztőségi asztalon hevenyészett bírálatok most első ízben kerültek együvé a sorozat *Színházi esték* című kötetében. Harsányit valóban nem nagyon feszélyezi a «megfontolási idő» rövidege: más megfontolni való tekintetet nem ismer egyen kívül: őszinte-e az író s az-e a színész? Jelszava egyetlenegy van: «az igazság szeretete a jelszavak szeretete helyett». A művészi igazság pedig független a sznobizmus hűhójától, de független a «bóbiskolók» közönyétől is. Harsányi Kálmán homlokáról valamely főpróba első felvonásközében leolvasható: templomban érzi-e magát vagy garasos bazárban; s másnap az írotollával nem hazudtolja meg — a homlokát. Irni különben is csak a homlokából képes, az agytól és szívtől függetlenülített csuklómozgást átengedi a színházra szerkesztői szeszélyből rászabadított rovat-elintézőknek. Hogy színházi bírálatainak gyűjteménye könyvnek is előkelő és jelentékeny, annak nagyon egyszerű titka van: darabjai már napitemék

korukban is könyvigényekkel írtak, becsületes igazságosztásul, «tiszta ítélettel, vak gyűlölet és majomszeretet nélkül, részrehajlás és megalkuvás nélkül».

***

Az *Összegyűjtött munkákból* eddig csak négy kötet került forgalomba, a lírai versek válogatott csoportja, a *Tölgylevél* című költői elbeszélés meg egy essay-kötet a közeli jövőben jelenik meg. Magam is — bár az alkalmat az író egész művére kitekintő jellemzésnek kívántam szentelni — ott feledkeztem a még folytatását váró fél-sorozat mellett. S még e szűkebb területen sem jutottam el a művészből koncentrációig. Inkább csak néhány futó megjegyzést írtam a kötetek lapszéleire. De talán ezekből is kiviláglik annyi, hogy akiről szó volt, annak tisztas helye van a magyar kultúra történetében, mely szerinte azoknak a minden áldozatra kész hívőknek története, «akik rendületlenül és makulátlan tisztasággal állanak meg ott, ahová elhivattak; nem hangoskodók, nem ütnek dobot és nem követelnek semmit, csak adnak; mindenüket odaadják és nem a nagyvilágnak, csak nemzetüknek adják; és ha a nemzet félvállról veszi vagy ép összetöri őket, akkor sem jajdulnak fel, mert nem rab-szolgák, csak az édesanyjukat szolgálják és szétroncsolt kézzel is építgetnek tovább, mert a tiszta szívek égi naivságával hiszik, érzik és tudják, hogy templom az, amit építenek».

Rédey Tivadar.

HOLT ÖRÖMEK SÍRJÁNÁL.

*Ha néha így borongva meglep
A méla őszi hangulat,
Holt örömek sírhalma mellett
A lelkem hosszan elmulat.*

*Mosolyg a nap még fűre, jára,
De lanyhán, szenvedélytelen;
A sárga lombokon sugára
Sok színbe játszó lágy selyem.*

*Előttem is fátyol szövődik,
Veronika kendője tán,
Hogy multam arca tükröződik
Finom, fehér patyolatán.*

*Mámorba ejt a mult varázsa,
És incselegni kezd velem
A dalok zengő áradása,
S virágod édes szerelem.*

*Szívemben újra ijju vágy gyúl...
Öreg szív, jaj de balga vagy,
A téli jégcsap néha könnyre lágyul,
De könnye éjjel ismét rája fagy.*

Vargha Gyula.